

ПРОБЛЕМА ЗВ'ЯЗКУ РЕЛІГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИ

УДК: 159.9

Степура Євгеній Вікторович

Кандидат психологічних наук, науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7214-0788>

Анотація. Релігія є чудовим засобом підтримки психічного здоров'я та психологічного благополуччя людини. Але в той же час релігія іноді містить елементи, які не сприяють психічному здоров'ю та психологічному благополуччю віруючих. Людина має психологічні передумови, що сприяють залученню до релігії. Ці умови забезпечують прийняття як позитивних, так і негативних аспектів релігії. У зв'язку з розповсюдженістю введення в шкільну та університетську програми предметів релігійного спрямування постає проблема контролю змісту та викладання цих предметів на наявність пропаганди ідей, які можуть зашкодити психологічному благополуччю учнів або не сприяти їх становленню як громадян. І навпаки, важливо вводити в навчальні програми, предметів релігійного спрямування, викладання ідей які сприятимуть психічному здоров'ю та психологічному благополуччю учнів.

Ключові слова: релігійність, оптимізм, інтелект, містичний досвід, психопатології, патологічний містичний досвід, помилкова теологія, соціальне научіння.

Постановка проблеми. Психологічне благополуччя є важливою складовою повноцінного існування людини. Воно забезпечує ефективність людини майже у всіх сферах діяльності та спілкування. Крім того досліджен-

ня свідчать про прямий зв'язок психологічного благополуччя з багатьма аспектами соматичного здоров'я. Психологічне благополуччя асоціюється з такими емоційними проявами як відчуття радості, щастя, наявність потоко-

© Степура Є. В.

вих переживань. До проявів психологічного благополуччя можна віднести оптимізм як сукупність певних когнітивних установок, а також відчуття осмисленості життя. З іншої сторони сильне відчуття тривоги, депресії, нудьги, відчуття безсмысленності власного існування, параноїдальні прояви, що характеризуються підвищеною недовірою до оточуючих можна асоціювати з наявністю у особи проблем з психологічним благополуччям.

Можна виділити багато факторів, що впливають на психологічне благополуччя особи. Це і різні біологічні фактори: генетична схильність до відчуття позитивних або негативних емоцій, особливості функціонування нервової системи, які забезпечують відчуття нудьги або перебування в стані потоку тощо. Економічні фактори: наявність базового рівня матеріального забезпечення. Особистісні та міжособистісні фактори: когнітивні установки, що знижують рівень особистісної тривоги та сприяють оптимістичному погляду на світ, навички встановлення соціальних контактів, достатній рівень самосвідомості для визначення власних потреб та постановки відповідних цілей, наявність значимих міжособистісних стосунків таких як дружба, кохання, а також залучення до певної спільноти, ідентифікація з певною групою тощо.

Однією з найважливіших сторін життя суспільства є релігія. Можна стверджувати, що вона являє собою одну із найсуттєвіших ознак людини як живої істоти. Ми можемо

впевнено сказати, що інші види живих істот не мають релігії або мають її в більш примітивізованій формі. Прикладом останнього можуть бути «танці дощу» в шимпанзе як спроба вплинути на природну стихію [4]. Хоча треба сказати, що дана інтерпретація дій шимпанзе носить скоріше гіпотетичний характер. Говорячи про людину, ми не можемо знайти жодного суспільства цілком позбавленого релігії. Навіть у суспільствах, де намагалися боротися з релігією, часто створювались певні її замітники. Яскравим прикладом цього є марксистська ідеологія в СРСР, яка у своїй основі являє собою глибоко перероблене християнське вчення про царство добра та справедливості. Релігія завжди чинила певний вплив на людину, намагаючись викликати у неї певні поведінкові паттерни, сформувані певне мислення та світогляд, сприяти зародженню певного типу особистості. Цей вплив міг носити як позитивним, так і негативним характер для кожної конкретної людини. Завжди були певні особи, які не піддавались релігійному впливу, але, навіть, вони повинні були враховувати релігію у своєму житті. В історичному плані ми можемо вказати на багато як позитивних, так і негативних проявів релігії в житті суспільства, але майже в кожному суспільстві вона грала та грає зараз достатньо важливу роль.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема зв'язку релігійності та психологічного благополуччя доволі широко досліджувалась в психологічній науці. Ми можемо

мо знайти теоретичні положення та емпіричні узагальнення в працях багатьох класиків психології таких як З. Фройд, У. Джеймс, Е. Фромм, В. Франкл, Р. Мей, А. Маслоу, М. Чиксентміхаї [6; 9; 10; 20; 21; 22; 23].

В світі за останні роки проводяться дослідження направлені на уточнення загальних емпіричних результатів щодо зв'язку релігійності та щастя в специфічних виборках. Прикладом останнього є дослідження зв'язку релігійності та щастя на вибірці малазійських студентів-мусульман, які в цілому відповідають загальним тенденціям у цьому питанні [30]. Є дослідження, що показує кореляції формального дотримання буддійських заповідей та декларації буддійських цінностей з відчуттям щастя та зменшенням прояву негативних емоцій на достатньо великій вибірці тайландців. В той же час L. Winzer і R. S. Gray висувують гіпотезу про подібний вплив декларації світських гуманістичних цінностей, що потребує додаткових досліджень. Ми можемо бачити вплив духовної екзистенційної орієнтації на щастя та адаптацію у неврологічно хворих людей [32]. Автори вище наведеного дослідження зазначають, що цей факт може знайти своє застосування в клінічній практиці. Перш за все через застосування практик, що сприяють розвиткові духовності. В той же час при виявленні важливості внутрішній духовних установок на щастя неврологічно хворих, залишається малодослідженим вплив на цей на цей параметр виконання ними зовнішніх релі-

гійних практик. Є дослідження, що показують малий вплив релігійності на відчуття щастя. Так відчуття щастя у індійців з ВІЧ-позитивним статусом корелює більше не з релігійністю, а з духовністю, яка розуміється як внутрішнє переконання в існуванні трансцендентної реальності і не залежить від приналежності людини до якоїсь релігійної спільноти. Цей стан речей пояснюється уявленням про ВІЧ як кару за гріхи, що превалює у представників релігійних спільнот Індії, що як наслідок призводить до стигматизації ВІЧ-позитивних індійців [31].

Також, варта уваги стаття російського психолога В. А. Рослова, в якій він критикує феномен існування шкіл та притулків при монастирях, вказуючи негативний вплив цих закладів на психологічне благополуччя учнів [14]. В цілому ми можемо погодитись з автором – монастир далеко не краще місце для соціалізації молоді особи, але притулки при монастирях звичайно можуть існувати за наявності чіткого контролю їх відповідності державним стандартам.

В цілому за останні роки в Україні проводиться небагато вартих уваги досліджень щодо зв'язку релігійності та благополуччя особи. Варто виділити емпіричні дослідження означеної проблеми, які загалом підтверджують загальні тенденції в цій області досліджень, але в той же час показують специфіку зв'язку релігійності з благополуччям особи у нашому соціокультурному просторі, зок-

рема це робота Савелюка Н. М. [16].

Є емпіричне дослідження Н. В. Павлика, що показує наявність позитивного зв'язку релігійності та гармонійності характеру [13]. В той же час Н. В. Павлик зазначає, що в його вибірці переважають духовні особи, що мають дисгармонічний характер. Отже постає проблема дослідження особливостей релігійності цих осіб.

Розглядаючи негативний вплив релігійності традиційно ми частіше всього маємо справу з теоретичними дослідженнями впливу тоталітарних сект. Ця проблема, зокрема, досліджувалась в наукових працях М. А. Давидун, В. І. Степаненко [5;18], але небезпеку для особистості можуть становити і окремі групи в рамках традиційних релігій. Останнє чудово ілюструє ісламській тероризм, який виник із глибин традиційного ісламу завдяки наявності певних соціально-психологічних, політичних, економічних чинників, що показано у роботі Ф. Мохаддаба [11]. На жаль ця проблема виникнення окремих радикальних груп в лоні традиційних релігійних утворень мало досліджується по відношенню до нашого соціокультурного простору.

Але, попри наявність певної кількості емпіричних і теоретичних досліджень, проблема зв'язку релігійності з різними аспектами благополуччя особи не вичерпується.

Мета статті розглянути в теоретичному плані деякі аспекти проблеми позитивних та негативних аспектів релігійності в контек-

сті психологічного благополуччя особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Первинно в психологічній науці релігія розглядалась лише як психопатологічне явище. У. Джеймс одним із перших вказував на необхідність перегляду позиції вчених щодо релігійних переживань, показуючи на конкретних прикладах їх позитивний вплив на людину й суспільство в цілому [6]. Більш сучасні дослідження загалом показують негативні кореляції релігійності з депресією та тривожністю, меншою самотністю, кращим умінням переносити різного роду стресогенні події, у цілому меншою схильністю вживати наркотики. Треба відмітити, що вище наведені психічні особливості характерні для людей, які вважають Бога теплим, турботливим, надійним, готовим допомогти і менш характерні для людей, які вірять у Бога, але вважають його холодним та незворушним, що ставить їх на одну ланку з невірними [8]. Загалом же дослідження показують позитивну кореляцію релігійності та щастя для всіх релігій, хоча є певні відмінності в показниках щастя між релігіями. Так деякі дослідження вказують, що мусульмани дещо щасливіші за представників інших релігій [28]. Є також дослідження, які вказують на міру оптимістичності релігійних вірувань, як фактор подолання тяжких життєвих обставин та пошуку щастя. Так, на основі аналізу релігійних текстів, які були характерними для Іудаїзму та Православ'я Російської Імперії XIX століття, показано, що Іудаїзм був більш

оптимістичним у порівнянні з російським Православ'ям. Це у свою чергу сприяло виробленню в євреїв більш конструктивних стратегій протистояння пригнобленню, ніж у російського населення. Це проявлялось, наприклад, в еміграції до інших країн, яка була більш характерною для євреїв, ніж для росіян, які продовжували терпіти пригноблення [17, с. 313-315]. Останнє чудово вписується в теорію вивченої безпорадності, коли людина не користується наявними можливостями для покращення свого стану через раніше вироблені установки. Цікаво, що в сучасній Росії йдуть процеси відновлення Православ'я зразка 19 ст., що може сприяти виробленню в населення відчуття безпорадності, яке, втім, вигідно їхній авторитарній владі, оскільки це відчуття є надійним зчепленням проти боротьби людей за власні права. З іншого боку, для нашої країни важливо було б очиститись не тільки від сучасних ідеологічних впливів Росії, але й більш ранніх негативних проявів російської ментальності в нашій свідомості та культурі. Хоча треба відмітити, що загалом ортодоксальні релігійні конфесії є загалом оптимістичнішими ніж конфесії, які стоять на більш ліберальних принципах [29]. Ще треба відмітити, що члени ортодоксальних релігійних груп є більш щасливими ніж інші віруючі та нерелігійні особи [1]. Але це не відміняє недоліки членів цих груп, наприклад таких як підвищений авторитаризм [29, с. 259]. Крім того є дослідження, що вказують на нелінійний зв'язок

релігійності та щастя. V. Yenziaras та T. N. Akarsu вказують на зниження задоволеності життя у осіб з дуже вираженою релігійністю [33]. Але результатів одного дослідження безумовно недостатньо щоб зробити однозначні висновки. Тож гіпотеза про нелінійність зв'язку релігійності та щастя потребує подальших досліджень.

Сучасні українські дослідження теж показують переважання психологічного благополуччя у релігійних людей. Але як зазначають дослідники: суб'єктивне благополуччя особистості та самосприйняття рівня релігійної активності в багатьох аспектах корелюють між собою, хоча не настільки очевидно, прямо і тісно, як хотілося б припускати, особливо в контексті визнання потужного гуманістичного потенціалу християнства [16, с. 249]. Можна припустити наявність певних чинників, що заважають розкрити саногенний потенціал християнства. Пошук цих чинників є вельми важливим і цікавим предметом психологічних досліджень.

Треба відмітити, що сама по собі наявність релігійних переживань та містичного досвіду, як вказують дослідження, далеко не завжди є показником наявності психічної патології у людини. Навпаки ці переживання можуть бути результатом нормальної роботи головного мозку, і мають під собою чітко окреслені нейрофізіологічні механізми. Дослідники зазначають, що «непатологічні містичні переживання» частіше всього несуть позитив-

ний емоційний характер, сприяють подоланню тривоги та виникненню в людини відчуття впевненості в собі, з іншого боку «патологічний містичний досвід» сприяє виникненню відчуттів тривоги, загрози, провини тощо [12]. Крім того, справжні містичні переживання, незалежно від релігійної приналежності містика, пов'язані з однаковими нейрофізіологічними механізмами. Відмінності в описі цих переживань скоріш всього мають культурно обумовлений характер [12]. Можна припустити, що для атеїста ці самі нейрофізіологічні механізми забезпечують екстатичні переживання краси природи або величі всесвіту.

Ще одним аспектом містичного досвіду є ступінь єдності з так званою містичною реальністю або буттям. Можна виділити різні стадії цієї єдності від повної, де, як кажуть містики, зникають всі протиріччя і людина відчуває свою єдність зі всім сущим, до простої ідентифікації з групою віруючих [12]. Можна припустити, що перше буде більш характерним для людей більш високим особистісним та інтелектуальним розвитком. У всякому випадку останнє потрібно для адекватної інтерпретації людиною містичного досвіду. Р. Ассанджиолі вказує на можливість виникнення у цих людей розладів невротичного та психотичного характеру, а також розриву з їхнім соціальним оточенням на етапах, що передують переживання вищої містичної єдності. Крім того він вказує на можливі психічні порушен-

ня викликані самим містичним досвідом, який отримала незріла особистість [3, с. 58-69]. Безперечно ці феномени потребують додаткових досліджень, але можна впевнено сказати, що незважаючи на наявність спільних рис з іншими релігійними феноменами, переживання вищої містичної єдності повинно мати свою специфіку, що виражається в інтелектуальних, особистісних якостях людини та її життєвому шляху.

Також у містичному досвіді можна виділити переживання містичної єдності з якимсь конкретним особистісним об'єктом та з реальністю, яка трансцендує особистість (що можна знайти і в християнстві – апофатичне богослов'я Діонісія Ареопагіта або ідеї Майстра Екхарта [2; 24]). Яскравий містичний досвід обох цих типів є вкрай рідкісним явищем, і він характеризується знаходженням людиною для себе відповідей на турбуючі її екзистенційні питання. Цей містичний досвід є свідченням істинності будь-якої релігії [12]. Інші люди долучаються до нього через співпереживання людині, яка отримала цей досвід, якщо останній відповідає їхнім певним первинним уявленням та очікуванням. Але більш важливим для простих віруючих є ідентифікація зі своєю релігійною спільнотою. Саме тут криється одна із причин протистояння різних релігійних груп. Неспроможність досягнути вищу духовну реальність, де зникають усі протиріччя, робить релігійну особу замкнутою у своїй спільноті з її фанатичними уявленнями

про існування єдиного правильного поклоніння Вищим силам та беззаперечність догм даної релігійної групи, її обмеженою мораллю, різними упередженнями та забобонами тощо. Треба відмітити, що ідеї міжрелігійного діалогу та єдиного джерела всіх релігійних вчень стали досить поширеними тільки в сучасній культурі, а до недавнього часу вони залишалися здобутком лише окремих високо розвинутих осіб і часто засуджувалися сучасними цим людям релігійними громадами. Але будемо сподіватися, що в майбутньому все більше людей зможуть вийти на зазначений рівень релігійності, і позиція єдності та діалогу буде знаходити все більшу підтримку в релігійних колах.

Зазначимо, що уявлення про Бога як про певну особу можуть нести в собі деяку небезпеку. Приміром, П. Тілліх називає сукупність цих уявлень помилковою теологією, оскільки уявлення про Бога як певну особу наділену всемогутністю перетворює його на тирана перед яким людина відчуває свою повну нікчемність. На думку філософа бажання повстати проти такого Бога є цілком природним, і тому атеїзм, який бореться з уявленнями про такого Бога є цілком виправданим [19, с. 225-229]. Крім того вкажемо, що уявлення про Бога як про певну всемогутню особу є особливо небезпечним, якщо релігійні організації, що підтримують це уявлення зливаються із владою, легітимізуючи останню та слугуючи виправданням для існування авторитарного

або тоталітарного характеру, як це відбувається в тій же сучасній Росії. Будемо сподіватися, що українські релігійні організації не підуть тим самим шляхом. Сам же П. Тілліх уявляв істинного Бога як щось, що знаходиться за гранню наших повсякденних уявлень та, навіть, містичного досвіду, але зв'язок з яким допомагає людині долати різні труднощі, спричинені особливостями її існування в цьому світі, та на перекір цим труднощам утверджувати своє буття [19, с. 233].

Загалом же, треба обережно ставитися до містичного досвіду та релігійних переживань, які мають спільні риси з проявами психопатології, а саме: з різного роду галюцинаціями, онероїдними станами, істероїдними реакціями, тривожністю, фобіями тощо. Сюди ж можна віднести різноманітні прояви агресії, а також заклики до неї, які, звичайно, не завжди свідчать про наявність у людини психопатології, але є ознакою низького рівня особистісного розвитку. Особливу небезпеку для людини та суспільства представляють релігійні явища, подібні до параноїдальних проявів: віра в власну обраність та беззаперечність власних ідей та уявлень, з нетерпимістю до точки зору інших, некритичне ставлення до власних вчинків створення образів «могутніх ворогів», що переслідують віруючого суб'єкта (або частіше релігійну спільноту суб'єкта), яке сполучається з пошуком «агентів цих ворогів» та протистояння з ними. Як наслідок, підозрілість, образливість, дратівливість та конфліктність ро-

блять людину дезадаптованою, неспроможною до продуктивного, щасливого життя та повноцінної самореалізації.

Таким чином, ми маємо більш-менш чіткі критерії оцінки міри позитивного або негативного впливу релігії на особистість. Оптимізм, переживання радості, упевненість у собі, толерантне ставлення до оточуючих – ось результат справжньої релігійності. Навпаки, підвищена тривожність та наявність різних фобічних проявів, песимістичний погляд на світ, підвищена ворожість та агресія до тих чи інших проявів сучасного суспільства є свідченням негативного впливу релігійної конфесії або групи на людину. Загалом, ці та багато інших критеріїв давно відомі й використовуються для виявлення так званих тоталітарних сект, але суть в іншому, а саме у відповідальності релігійної громади за психічне здоров'я та соціальну поведінку своїх послідовників. Релігія може бути чудовим засобом підтримки психічного здоров'я та психологічного благополуччя (не говорячи вже про її основну функцію – забезпечувати дотримання віруючими правових та моральних норм) і повинна використовувати свій потенціал у даному напрямку, оскільки в кожному релігійному вченні є положення, які приймають оптимізму, толерантному ставленню до інших (не суди, та не судим будеш – у християнстві) та інших корелянтів психічного здоров'я, то їх слід широко пропагувати. З іншого боку релігійні конфесії мають всіляко сприяти протидії негативним

впливам спрямованим на психічне здоров'я своїх послідовників, їх соціальну поведінку та міжособистісні стосунки, які можуть мати місце серед окремих спільнот, що входять у ту чи іншу релігійну конфесію.

Перш за все передача релігійних вірувань відбувається шляхом наuczіння, він зазначає: діти схильні довіряти дорослим та навчатися у них різних речей, переймаючи їх досвід, що в еволюційному плані є вельми важливою стратегією для забезпечення виживання нашого виду. Але треба відмітити, що, крім суттєвих для виживання елементів досвіду дорослих, можуть передаватися й різні уявлення та вірування, що сформувалися випадково й не несуть у собі ніякої користі, а також ті, що навпаки шкодять індивіду та суспільству, у якому він існує [7, с. 188].

Зазначений механізм наuczіння сприяє і збереженню релігійних вірувань та їх передачі наступним поколінням. Р. Докінз висуває доволі радикальну гіпотезу про випадковість виникнення релігії в процесі еволюції людства, вказуючи на її безплідність в еволюційному плані [7, с. 180-188]. При цьому результати вище наведених досліджень, які показують корисність багатьох проявів релігії для віруючого і суспільства в цілому, можна заперечити, вказавши, що корисною є не сама релігія, а певні феномени, що асоціюються з нею (наприклад ідентифікація людини з певною групою робить людину щасливою, а медитацію, молитву чи ритуал можна розглядати як

набір корисних для психологічного здоров'я вправ). Треба відмітити, що остання теза підтверджується деякими дослідженнями, особливо це стосується ролі ідентифікації з групою для відчуття щастя та лікувального ефекту нерелігійної медитації при депресії [1; 14]. Крім того психологічне благополуччя можуть визначати внутрішня духовна орієнтація, яка може бути не пов'язана із зовнішньою релігійністю, як ми можемо бачити це на вищенаведених прикладах дослідження ВІЧ-інфікованих індійців та неврологічно хворих американців [31; 26]. Втім, безумовно, вище зазначена проблема потребує додаткових досліджень.

Все ж добре це чи погано, релігія залишається вкоріненою в людське суспільство і на даний момент дуже важко знайти її дієву заміну. Хоча спроби пошуку цієї заміни продовжуються, яскравим і перспективним прикладом останнього є спроба побудови світського суспільства в країнах західної Європи.

Але повернімося до ролі наuczіння як засобу передачі релігійних вірувань, бо цей феномен є актуальним у рамках дослідження процесів соціалізації дітей у сучасному суспільстві. Постає питання адекватності релігійних уявлень, які можуть викладатися дітям, сучасним науковим, освітнім та морально-етичним принципам. Треба підкреслити наявність відмінностей між різними релігіями та в середині кожної з основних релігій щодо міри відповідності принципів їхньої доктрини положенням сучасної науки та морально-

етичним принципам світського суспільства. Констатація цих відмінностей має дуже важливе значення, оскільки для успішної соціалізації дитина повинна, перш за все, оволодіти саме знаннями та навичками актуальними для того типу суспільства в якому вона існує, чому можуть заважати деякі релігійні уявлення. Тому у випадку запровадження викладання релігійних дисциплін (які, перш за все, мають бути виключно предметами за вибором учнів та студентів) важливо контролювати зміст викладання з метою запобігання пропаганди неадекватних в рамках сучасного світського суспільства ідей, оскільки формування світогляду неадекватного науковій картині світу, та прищеплення цінностей, які йдуть врозріз з цінностями світського суспільства відкривають шляхи до різного роду маніпуляцій свідомістю, і є прямою загрозою демократії та всім перевагам цього суспільного ладу. У світлі вище сказаного, є недопустимою в освітньому просторі діяльність релігійних організацій та їх представників, які виступають проти демократії, свободи слова, заперечують права людини, свободу особи, загальнолюдські цінності тощо. Іншою небезпекою діяльності релігійних організацій в освітньому просторі є розповсюдження ідей, небезпечних для психічного здоров'я та психологічного благополуччя, про які йшлося вище, а також ідей, що можуть породжувати нетерпимість та агресивну поведінку до певних індивідів або груп населення. Крім того слід відмітити, що релігійні дисцип-

ліни можуть бути використані для насадження різного роду догматизму, останній негативно корелює з допитливістю, наявність якої є однією з найважливіших умов успішності навчання [27, с. 138]. Також є дослідження, що вказують на негативну кореляцію високої релігійності з рівнем інтелекту [34]. На всякий випадок відмітимо, що вищезазначене зовсім не означає, що релігійні люди «менш розвинуті» ніж невіруючі, оскільки людський інтелект є дуже складним феноменом, який не можна звести до результатів тестів або рівня освіти. У людини існують різні виміри інтелекту (соціальний, емоційний, практичний інтелект тощо), і деякі з цих вимірів позитивно пов'язані з релігійністю (наприклад, духовний інтелект [25, с. 301-340]). Але все ж потрібно враховувати можливість негативного впливу занадто завзятого пропагування релігійності на деякі інтелектуальні здібності учнів, при спробах впровадження релігійних предметів в навчальних закладах. У всякому випадку предмет релігійного змісту стануть зайвим стресогенним чинником для частини учнів та студентів. Причиною цього буде невідповідність змісту релігійних предметів особливостям інтелектуальної сфери даних учнів та студентів, про яку йшлося вище.

Однозначно, зміст навчальних програм із релігійних дисциплін та їх викладання повинен ретельно контролюватися для недопущення пропаганди психологічно шкідливих ідей. І навпаки, релігійні дисципліни повинні пропо-

видувати ті ідеї, що будуть сприяти психічному здоров'ю та психологічному благополуччю дітей в цьому може проявлятися користь цих дисциплін.

Висновки. Релігія є чудовим засобом підтримки психічного здоров'я та психологічного благополуччя людини. Можливо, у цьому може бути її основна функція на сучасному етапі розвитку нашої цивілізації. Але в той же час релігія іноді містить елементи, які не сприяють психічному здоров'ю та психологічному благополуччю віруючих, що може призводити до прояву різного роду патологічних психічних станів та девіантних поведінкових проявів.

Людина має психологічні передумови, що сприяють залученню до релігії. Але вони забезпечують прийняття як позитивних, так і негативних аспектів релігії. Перехід до релігійної віри відбувається двояким чином: через особистісний досвід містичних переживань та через залучення до релігійної традиції шляхом навчання, виховання тощо. Треба відмітити, що ці шляхи дуже часто доповнюють один одного, і залучення до релігійної традиції служить основою для інтерпретації особистісного духовного досвіду. У зв'язку з вище сказаним постає проблема підживлення духовного досвіду, який має психопатологічну природу, певними культурними традиціями, що мають місце в тих чи інших релігійних групах. І навпаки, використовуючи психопатологічні прояви окремих індивідів, окремі релігійні групи час-

то намагаються нав'язати суспільству свою антигуманну ідеологію. Особливо небезпечним для суспільства є вплетення релігійних уявлень психопатологічної природи в політичну ідеологію.

У зв'язку з розповсюдженістю введення в шкільну та університетську програми предметів релігійного спрямування постає проблема контролю змісту та викладання цих предметів на наявність пропаганди ідей, які можуть зашкодити психологічному благополуччю учнів, або ідей антигуманного та антидемократичного характеру. І навпаки, важливо вводити в програми предметів релігійного спрямування викладання ідей, які сприятимуть психічному здоров'ю та психологічному благополуччю учнів. Крім того зміст релігійних предметів завжди не буде сприйматися адекватно певним процентом учнів та студентів в силу особливостей їх когнітивної сфери. Тому вимога щодо існування цих предметів лише у вигляді факультативів має під собою не тільки юридичний та культурологічний, але й психологічний підтекст.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшій розробці критеріїв виокремлення шкідливих релігійних вірувань від корисних та розробці програм протидії впливу пропаганди неадекватної поведінки та уявлень, що маскується під духовність та релігію.

Перелік використаних джерел:

1. *Аргайл М.* Психология счастья [Електронний ресурс] / М. Аргайл. – Режим доступу: <http://ua.bookfi.net/book/670571> – Назва з екрана.
2. *Ареопагит Д.* Мистическое богословие [Електронний ресурс] / Д. Ареопагит. – Режим доступу: http://www.psylib.org.ua/books/_dioar01.htm – Назва з екрана.
3. *Ассаджиоли Р.* Психосинтез. Принципы и техники / Р. Ассаджиоли ; пер. с англ. – М.: Психотерапия, 2008. – 384 с.
4. *Вальс Франс де* Истоки морали. В поисках человеческого у приматов [Електронний ресурс] / Франс де Вальс. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/h7m> – Назва з екрана.
5. *Давидун М. А.* Практика соціально-педагогічної роботи щодо профілактики деструктивних релігійних впливів у молодіжному середовищі / М. А. Давидун // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – № 5. – С. 58-60.
6. *Джеймс У.* Многообразие религиозного опыта [Електронний ресурс] / У. Джеймс – Режим доступу: <http://www.psylib.org.ua/books/james01/index.htm> – Назва з екрана.
7. *Докинз Р.* Бог как иллюзия [Електронний ресурс] / Р. Докинз. – Режим доступу: <http://flibusta.is/b/177351> – Назва з екрана.
8. *Комер Р.* Патопсихология поведения. Нарушения и патологии психики 4-е изд. / Рональд Комер – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 640 с.
9. *Маслоу А.* Мотивация и личность. 3-изд. / А. Маслоу / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2006. – 352 с.
10. *Мей Р.* Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье / Р. Мей / Пер. с англ. М. Будыниной, Г. Пимочкиной. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 256 с.
11. *Мохаддам Ф. М.* Терроризм с точки зрения террористов: что они переживают и думают и почему обращаются к насилию / Ф. М. Мохаддам / Пер. В. А. Сос-

© *Стенура Є. В.*

- нина. — М.: Форум, 2011. — 288 с.
12. *Ньюберг Э.* Тайна Бога и наука о мозге. Нейробиология веры и религиозного опыта [Электронный ресурс] / Э. Ньюберг, Ю. Д'Аквили, В. Рауз – Режим доступа: <http://flibusta.is/b/365611> – Назва з екрана.
13. *Павлик Н. В.* Духовність як чинник характерологічного розвитку в юнацькому віці / Н. В. Павлик // Психологічні перспективи Вип. 24. – Луцьк: СНУ, 2014. – С. 250-263.
14. *Пенман Д.* Осознанность. Как обрести гармонию в нашем безумном мире [Электронный ресурс] / Д. Пенман, М. Уильямс – Режим доступа: <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4795692> – Назва з екрана.
15. *Рослов В. А.* В место школы – монастырь [Электронный ресурс] / В. А. Рослов – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1573 – Назва з екрана.
16. *Савелюк Н. М.* Психологічні аспекти взаємозв'язку релігійної активності та суб'єктивного благополуччя / Н. М. Савелюк // Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 8 / упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова; ред. кол. : Р. В. Павелків, В. І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2017. – С. 244-250.
17. *Селигман М.* Как научиться оптимизму [Электронный ресурс] / М. Селигман. – Режим доступа: <http://flibusta.is/b/471918> – Назва з екрана.
18. *Степаненко В. І.* Сутність та зміст дезадаптації підлітків обумовленої асоціальним впливом релігійних культур [Электронный ресурс] / В. І. Степаненко. – Режим доступа: [http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1348/1/Stattia%202013_11\(2\).pdf](http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1348/1/Stattia%202013_11(2).pdf) – Назва з екрана.
19. *Тиллих П.* Мужество быть / П. Тиллих ; пер. с англ. – Модерн, 2011. – 240 с.
20. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии // Психоаналитические этюды / З. Фрейд ; сост. Д. И. Донс-кого, В. Ф. Круглянского ; послесл. В. Т. Кондрашенко ; худ. обл. М. В. Драпко. – Мн. : ООО “Поппури”, 1998. – 481-524 с.
21. *Франкл В.* Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. Л. Я. Гозман и Д. А. Леонтьева, вст. ст. Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
22. *Фромм Э.* Иметь или быть? / Э. Фромм ; пер. с англ.; общ. ред. и посл. В. И. Добреневков. – 2-е изд., доп. – М. : Прогресс, 1990. – 336 с.
23. *Чиксентмихайи М.* Поток [Электронный ресурс] / М. Чиксентмихайи. – Режим доступа: <http://flibusta.is/b/240808> – Назва з екрана.
24. *Экхарт М.* Проповеди и рассуждения [Электронный ресурс] / М. Экхарт. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/ekhar01/index.htm> – Назва з екрана.
25. *Эммонс Р.* Психология высших устремлений : мотивация и духовность личности / Р. Эммонс ; пер. с англ. А. Лызлова ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 416 с.
26. *Chang E. C.* Understanding the Association Between Spirituality, Religiosity, and Feelings of Happiness and Sadness Among HIV-Positive Indian Adults: Examining Stress-Related Growth as a Mediator [Электронный ресурс] / E. C. Chang, T. Yu, J. Lee, S. V. Kamble, C. N.-H. Batterbee, K. R. Stam, O. D. Chang, A. S.-M. Najarian, K. M. Wright. – Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-017-0540-8> – Назва з екрана.
27. *Peterson C.* Character strengths and virtues. A handbook and classification [Электронный ресурс] / C. Peterson, М. Е. Р. Seligman. – Режим доступа: http://mason.gmu.edu/~tkashdan/publications/curiosity_VIA_chapter.pdf – Назва з екрана.
28. *Rizvi M. A. K.* Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review [Электронный ресурс] / М. А. К. Rizvi, М. Z. Hossain. – Режим доступа: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-016-0332-6> – Режим доступа: – Назва з екрана.
29. *Sethi S.* Optimism and fundamentalism [Электронный

ресурс] / S. Sethi, M. E. P. Seligman. – Режим доступу: <https://sheenaiyengar.com/wp-content/uploads/2016/08/1993-OptimismAndFundamentalism.pdf> – Назва з екрана.

30. *Tekke M.* Religious affect and personal happiness: A replication among Sunni students in Malaysia [Електронний ресурс] / M. Tekke, L. J. Francis, M. Robbins. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Mustafa_Tekke2/publication/323744419_Religious_affect_and_personal_happiness_A_replication_among_Sunni_students_in_Malaysia/links/5aaf7fafa6fdcc1bc0bcbde7/Religious-affect-and-personal-happiness-A-replication-among-Sunni-students-in-Malaysia.pdf – Назва з екрана.

31. *Wade J. B.* Associations between Religiosity, Spirituality, and Happiness among Adults Living with Neurological Illness [Електронний ресурс] / J. B. Wade, R. B. Hayes, J. H. Wade, J. W. Bekenstein, K. D. Williams, J. S. Bajaj – Режим доступу: <https://sqa.pure.elsevier.com/en/publications/relationship-between-religious-belief-and-happiness-a-systematic-> – Назва з екрана.

32. *Winzer L.* The Role of Buddhist Practices in Happiness and Health in Thailand: A Structural Equation Model [Електронний ресурс] / L. Winzer, R. S. Gray – Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-017-9953-z> – Назва з екрана.

33. *Yeniaras V.* Religiosity and Life Satisfaction: A Multi-dimensional Approach [Електронний ресурс] / V. Yeniaras, T. N. Akarsu – Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-016-9803-4> – Назва з екрана.

34. *Zuckerman M.* The relation between intelligence and religiosity: A meta-analysis and some proposed explanations [Електронний ресурс] / M. Zuckerman, J. Silberman, J. A. Hall. – Режим доступу: <http://diyhpl.us/~nmz787/pdf/>

[The_Relation_Between_Intelligence_and_Religiosity_A_Meta-Analysis_and_Some_Proposed_Explanations.pdf](#). – Назва з екрана.

References (Transliteration):

1. *Argajl M.* Psihologija schast'ja [Elektronnij resurs] / M. Argajl. – Rezhim dostupu: <http://ua.bookfi.net/book/670571> – Nazva z ekrana.
2. *Areopagit D.* Misticheskoe bogoslovie [Elektronnij resurs] / D. Areopagit. – Rezhim dostupu: http://www.psylib.org.ua/books/_dioar01.htm – Nazva z ekrana.
3. *Assadzholi R.* Psihosintez. Principy i tehniki / R. Assadzholi ; per. s angl. – M.: Psihoterapija, 2008. – 384 s.
4. *Val's Frans de Istoki morali.* V poiskah chelovecheskogo u primatov [Elektronnij resurs] / Frans de Val's. – Rezhim dostupu: <http://www.klex.ru/h7m> – Nazva z ekrana.
5. *Davidun M. A.* Praktika social'no-pedagogichnoï roboti shhodo profilaktiki destruktivnih religijnih vpliviv u molodizhnomu seredovishhi / M. A. Davidun // Zbirnik naukovih prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tehnologij Universitetu «Ukraina». – 2012. – № 5. – S. 58-60.
6. *Dzhejms U.* Mnogoobrazie religioznogo opyta [Elektronnij resurs] / U. Dzhejms – Rezhim dostupu: <http://www.psylib.org.ua/books/james01/index.htm> – Nazva z ekrana.
7. *Dokinz R.* Bog kak illuzija [Elektronnij resurs] / R. Dokinz. – Rezhim dostupu: <http://flibusta.is/b/177351> – Nazva z ekrana.
8. *Komer R.* Patopsihologija povedenija. Narushenija i patologii psihiki 4-e izd. / Ronal'd Komer – SPb.: PrajmevROZNAK, 2007. – 640 s.
9. *Maslou A.* Motivacija i lichnost'. 3-izd. / A. Maslou / Per. s angl. – SPb.: Piter, 2006. – 352 s.
10. *Mej R.* Iskustvo psihologicheskogo konsul'tirovanija. Kak davati i obretat' dushevnoe zdorov'e / R. Mej / Per. s angl. M. Budyninnoj, G. Pimochkinnoj. – M.: Aprel' Press, Izd-vo JeKSMO-Press, 2001. – 256 s.
11. *Mohaddam F. M.* Terrorizm s točki zrenija terroristov: chto oni perezhivajut i dumajut i pochemu obrashhajutsja k nasiliju / F. M. Mohaddam / Per. V. A. Sosnina. — M.: Forum, 2011. — 288 s.
12. *N'juberg Je.* Tajna Boga i nauka o mozge.

© Cmenypa Є. В.

- Nejrobiologija very i religioznogo opyta [Elektronnij resurs] / Je. N'juberg, Ju. D'Akvili, V. Rauz – Rezhim dostupu: <http://flibusta.is/b/365611> – Nazva z ekrana.
13. Pavlik N. V. Duhovnist' jak chinnik karakterologichnogo rozvitku v junac'komu vici / N. V. Pavlik // Psihologichni perspektivi Vip. 24. – Luc'k: SNU, 2014. – S. 250-263.
14. Penman D. Osoznannost'. Kak obresti garmoniju v nashem bezumnom mire [Elektronnij resurs] / D. Penman, M. Uil'jams – Rezhim dostupu: <https://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4795692> – Nazva z ekrana.
15. Roslov V. A. V mesto shkoly – monastir' [Elektronnij resurs] / V. A. Roslov – Rezhim dostupu: http://www.bimbad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1573 – Nazva z ekrana.
16. Saveljuk N. M. Psihologichni aspekti vzaemozv'jazku religijnoi aktivnosti ta sub'ektivnogo blagopoluchchja / N. M. Saveljuk // Psihologija: real'nist' i perspektivi: zbirnik naukovih prac' Rivnens'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu. Vip. 8 / uporjad. R. V. Pavelkiv, N. V. Korchakova; red. kol. : R. V. Pavelkiv, V. I. Bezljudna, N. V. Korchakova. – Rivne : RDGU, 2017. – S. 244-250.
17. Seligman M. Kak nauchit'sja optimizmu [Elektronnij resurs] / M. Seligman. – Rezhim dostupu: http://fb2epub.ru/load/nauka_obrazovanie/psikhologija/kak_nauchitsja_optimizmu/137-1-0-787. – Nazva z ekrana.
18. Stepanenko V. I. Sutnist' ta zmist dezadaptacii pidlitkiv obumovlenoi asocial'nim vplivom religijnih kul'tiv [Elektronnij resurs] / V. I. Stepanenko. – Rezhim dostupu: [http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1348/1/Stattia%202013_11\(2\).pdf](http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1348/1/Stattia%202013_11(2).pdf) – Nazva z ekrana.
19. Tilih P. Muzhestvo byt' / P. Tilih ; per. s angl. – Modern, 2011. – 240 s.
20. Frejd Z. Budushhee odnoj iljuzii // Psihoanaliticheskie jetjudy / Z. Frejd ; sost. D. I. Donskogo, V. F. Krugljanskogo ; poslesl. V. T. Kondrashenko ; hud. obl. M. V. Drapko. – Mn. : OOO “Poppuri”, 1998. – 481-524 s.
21. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla : sbornik / V. Frankl ; per. s angl. i nem. ; obshh. red. L. Ja. Gozman i D. A. Leont'eva, vst. st. D. A. Leont'eva. – M. : Progress, 1990. – 368 s.
22. Fromm Je. Imet' ili byt'? / Je. Fromm ; per. s angl. ; obshh. red. i posl. V. I. Dobren'kov. – 2-e izd., dop. – M. : Progress, 1990. – 336 s.
23. Chiksentmihaji M. Potok [Elektronnij resurs] / M. Chiksentmihaji. – Rezhim dostupu: <http://flibusta.is/b/240808> – Nazva z ekrana.
24. Jekhart M. Propovedi i rassuzhdenija [Elektronnij resurs] / M. Jekhart. – Rezhim dostupu: <http://www.psylib.org.ua/books/ekhar01/index.htm> – Nazva z ekrana.
25. Jemmons R. Psihologija vysshih ustremlenij : motivacija i duhovnost' lichnosti / R. Jemmons ; per. s angl. A. Lyzlova ; pod red. D. A. Leont'eva. – M. : Smysl, 2004. – 416 s.
26. Chang E. C. Understanding the Association Between Spirituality, Religiosity, and Feelings of Happiness and Sadness Among HIV-Positive Indian Adults: Examining Stress-Related Growth as a Mediator [Elektronnij resurs] / E. C. Chang, T. Yu, J. Lee, S. V. Kamble, C. N.-H. Batterbee, K. R. Stam, O. D. Chang, A. S.-M. Najarian, K. M. Wright. – Rezhim dostupu: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-017-0540-8> – Nazva z ekrana.
27. Peterson C. Character strengths and virtues. A handbook and classification [Elektronnij resurs] / C. Peterson, M. E. P. Seligman. – Rezhim dostupu: http://mason.gmu.edu/~tkashdan/publications/curiosity_VIA_chapter.pdf – Nazva z ekrana.
28. Rizvi M. A. K. Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review [Elektronnij resurs] / M. A. K. Rizvi, M. Z. Hossain. – Rezhim dostupu: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-016-0332-6> – Rezhim dostupu: – Nazva z ekrana.
29. Sethi S. Optimism and fundamentalism [Elektronnij resurs] / S. Sethi, M. E. P. Seligman. – Rezhim dostupu: <https://sheenaiyengar.com/wp-content/uploads/2016/08/1993-OptimismAndFundamentalism.pdf> – Nazva z ekrana.
30. Tekke M. Religious affect and personal happiness: A

replication among Sunni students in Malaysia [Elektronnij resurs] / M. Tekke, L. J. Francis, M. Robbins. – Rezhim dostupu: https://www.researchgate.net/profile/Mustafa_Tekke2/publication/323744419_Religious_affect_and_personal_happiness_A_replication_among_Sunni_students_in_Malaysia/links/5aaf7fafa6fdcc1bc0bcbde7/Religious-affect-and-personal-happiness-A-replication-among-Sunni-students-in-Malaysia.pdf – Nazva z ekrana.

Mustafa_Tekke2/

publication/323744419_Religious_affect_and_personal_happiness_A_replication_among_Sunni_students_in_Malaysia/links/5aaf7fafa6fdcc1bc0bcbde7/Religious-affect-and-

personal-happiness-A-replication-among-Sunni-students-in-Malaysia.pdf – Nazva z ekrana.

31. Wade J. B. Associations between Religiosity, Spirituality, and Happiness among Adults Living with Neurological Illness [Elektronnij resurs] / J. B. Wade, R. B. Hayes, J. H. Wade, J. W. Bekenstein, K. D. Williams, J. S. Bajaj – Rezhim dostupu: <https://squ.pure.elsevier.com/en/publications/relationship-between-religious-belief-and-happiness-a-systematic-> – Nazva z ekrana.

32. Winzer L. The Role of Buddhist Practices in Happiness and Health in Thailand: A Structural Equation Model [Elektronnij resurs] / L. Winzer, R. S. Gray – Rezhim dostupu: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-017-9953-z> – Nazva z ekrana.

33. Yeniaras V. Religiosity and Life Satisfaction: A Multi-dimensional Approach [Elektronnij resurs] / V. Yeniaras, T. N. Akarsu – Rezhim dostupu: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-016-9803-4> – Nazva z ekrana.

34. Zuckerman M. The relation between intelligence and religiosity: A meta-analysis and some proposed explanations [Elektronnij resurs] / M. Zuckerman, J. Silberman, J. A. Hall. – Rezhim dostupu: [http://diyhpl.us/~nmz787/pdf/](http://diyhpl.us/~nmz787/pdf/The_Relation_Between_Intelligence_and_Religiosity_A_Meta-Analysis_and_Some_Proposed_Explanations.pdf)

The_Relation_Between_Intelligence_and_Religiosity_A_Meta-Analysis_and_Some_Proposed_Explanations.pdf. – Nazva z ekrana.

Stepura Eugene

PhD (Candidate of Psychological Sciences), Research Fellow of H. S. Kostyuk Psychology Institute of Pedagogical Sciences National Academy of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE PROBLEM CONNECTION RELIGION AND PERSON'S PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

ABSTRACT

Religion is excellent means of psychological health maintaining and psychological well-being of a person. This may be religion's main function at the modern stage of our civilization development. But at the same time religion may include elements, which do not contribute to psychological health and psychological well-being of believers and can lead to the manifestation of different kinds of pathological psychic states and deviant behaviour. There are psychological preconditions for the involvement of a person's in a religion. But if an individual is religiously converted, it can lead to the adaptation of not only positive, but also negative aspects of religion. Religious conversion may happen in two ways: via personal mystical experience and via involvement in the religious tradition by studying, parenting, etc. We may admit that these ways often complement each other, and involvement in the religious tradition serve as the basis of personal spiritual experience interpretation. This leads us to the problem of spiritual experience maintenance (which can have psychopathological nature) by certain cultural traditions of different religious groups. And vice versa, there are some religious

© Cmenypa Є. В.

groups which sometimes try to impose their inhuman ideology on the society, using psychopathological manifestations of some individuals. It is especially dangerous for the society when religious ideas of pathological nature combine/mix with a political ideology. Nowadays religiously-oriented subjects are often introduced into the school and university programmes, so we deal with the problem of control over the contents of these subjects in order to check if there are any anti-humanistic and anti-democratic ideas or any ideas, which can harm psychological well-being of students. And, on the contrary, it is important to introduce into the programmes of religiously-oriented subjects such ideas, which can contribute to the psychological health and well-being of the students. Besides, the contents of religious subjects will not be always adequately perceived by a certain percent of pupils and students because of their cognitive sphere peculiarities. Therefore the requirement that these subjects should be exclusively optional is grounded not only on the legal and culturological, but also on the psychological basis.

Key words: religiousness, optimism, intellect, mystical experience, psychopathology, pathological mystical experience, false theology, social learning.

Стенура Евгений Викторович

Кандидат психологических наук, научный сотрудник Института психологии имени Г. С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ПРОБЛЕМА СВЯЗИ РЕЛИГИИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. Религия является отличным средством поддержания психологического здоровья и психологического благополучия человека. Это может быть основной функцией религии на современном этапе развития нашей цивилизации. Но в то же время религия может включать элементы, которые не способствуют психологическому здоровью и психологическому благополучию верующих и могут привести к проявлению различных видов патологических психических состояний и девиантного поведения. Существуют психологические предпосылки для вовлечения человека в религию. Но если человек религиозно обращен, это может привести к восприятию не только положительных, но и отрицательных аспектов религии. Обращение в религию может происходить двумя способами: через личный мистический опыт и через участие в религиозной традиции посредством обучения, воспитания и т. д. Мы можем допустить, что эти способы часто дополняют друг друга, а участие в религиозной традиции служит основой интерпретации личного духовного опыта. В связи с вышесказанным возникает проблема подпитки духовного опыта, который имеет

© Стенура Е. В.

психопатологическую природу, определенными культурными традициями, которые имеют место в тех или иных религиозных группах. И наоборот, используя психопатологические проявления отдельных индивидов, отдельные религиозные группы часто пытаются навязать обществу свою антигуманную идеологию. В настоящее время религиозно ориентированные предметы часто вводятся в школьные и университетские программы. Поэтому важно контролировать содержание этих предметов, чтобы проверить, существуют ли какие-либо антигуманные и антидемократические идеи или какие-либо идеи, которые могут нанести вред психологическому благополучию учащихся. И наоборот, важно внедрять в программы по религиозно ориентированным предметам такие идеи, которые могут способствовать психологическому здоровью и благополучию учеников и студентов. Кроме того, содержание религиозных предметов не всегда будет адекватно восприниматься определенным процентом учащихся из-за особенностей их когнитивной сферы. Поэтому требование о том, что эти предметы должны быть исключительно факультативными, основано не только на юридической и культурологической, но и на психологической основе.

Ключевые слова: религиозность, оптимизм, интеллект, мистический опыт, психопатологии, патологический мистический опыт, ложная теология, социальное научение.

Дата отримання статті: 8.02.2019

Дата рекомендації до друку: 21.02.2019

Дата оприлюднення: 28.02.2019

© Стенура Є. В.